

Olterterperkring Beetsterzwaag 7 februari 2022:

‘Hoed u voor de kinderen van het licht’

Over de vijand(schap) als hart van iedere theologische rechtvaardiging van geweld. Aanzetten om deze vijandschap te ‘ontvijanden’?

Drs. Bram Grandia, emeritus predikant en voormalig omroeppastor bij de IKON

Of we nu de theologische rechtvaardiging van de hand van Osama bin Laden lezen van de strijd tegen het Westen of die van Ronald Reagan en zijn opvolgers tegen het communisme of tegen de zgn. ‘as van het kwaad’, steeds komen we terecht in een strijd van de ‘kinderen van het licht’ tegen de ‘kinderen van de duisternis’. In die strijd kunnen de ‘kinderen van het licht’ zich geen moment voorstellen dat er duisternis in hen heerst. De strijd tegen de vijand buiten hen zelf is een heilige strijd. Ik zie in de bijbelse geschriften fundamentele aanzetten om deze vijandschap te boven te komen. We kijken naar enkele teksten die die andere weg wijzen: Exodus 23:4,5; Spreuken 25:21,22; Matt. 5: 38-48; Romeinen 12: 17-21 en vooral Efeze 2:11-22). Dit als een aanzet om –om met Wim Overdiep te spreken– ‘het gevecht om de vijand aan te gaan’¹.

¹ Wim Overdiep, *Het gevecht om de vijand. Bijbels omgaan met een onwelkome bekende*, Baarn 1985

Ik ben van mening dat we door te kijken naar recente vormen van apartheid- en vijandsdenken nog beter op het spoor komen wat het gif van de geïndoctrineerde vijandschap kan aanrichten. Die ene nieuwe mens(heid) waar het in de Efezebrief over gaat, is (om met Gregory Dix) te spreken een beslissend keerpunt in de geschiedenis van de mensheid.² Ik wil die stelling vanavond uitwerken.

A. Hoe nauw zijn religie, vijandschap en geweld met elkaar verbonden.

Ik keek op 23-1-2022 naar de eerste aflevering van de serie 'De tranen van Tito'.³ Daarin stond de brug van Mostar centraal. De Kroatische documentairemaakster praat staande bij die brug met haar moeder over de verwoesting van die brug in 1993. (Op de site van de Unesco lees ik : *De historische binnenstad van Mostar ontstond in de 15e en 16e eeuw als een Ottomaanse grensstad en ontwikkelde zich verder tijdens de Oostenrijks-Hongaarse periode in de 19e en 20e eeuw. Mostar ligt in een diepe vallei van de rivier Neretva en is bekend om zijn oude Turkse huizen en de oude brug Stari Most, waarnaar het is vernoemd. In de jaren 1990 werd het grootste deel van de historische stad en de oude brug vernietigd. De gereconstrueerde oude brug en oude stad van Mostar zijn een symbool van verzoening, internationale samenwerking en van het naast elkaar bestaan van verschillende culturele, etnische en religieuze gemeenschappen.*)

De spanningen tussen Kroaten, Bosniërs en Serven zijn nog steeds groot. Nieuwe conflicten/oorlogen dreigen steeds opnieuw. In de docu zien we ook drie jonge cabaretiers, een Serf, een Bosniër en een Kroaat die samen cabaret maken en de draak steken met het sterke nationalisme. Dat is hun missie Niemand geloofde dat de multi-ethniciteit onder Tito kon verdwijnen. Juist zijn ijzeren frame maakte het volk vatbaar voor het opkomend nationalisme en het de nadruk leggen op eigen identiteit. De slachtoffers van toen dienen nog steeds als de munitie van nu, aldus de documentairemaakster. Aan het einde van het eerste deel van de docu zegt zij dat terugkijken naar de oorlogen en naar de vele slachtoffers niet helpt om de haat voorbij te komen. Ze ziet kansen in de jongeren. Die willen leven, die gaan de brug weer over om bij en met de anderen feest te vieren. Het is mogelijk om samen te leven. Als alle energie die gestopt wordt in het bevorderen van de verdeeldheid gestopt wordt ingezet om te verenigen.. De kracht zit in de mensen die verlangen naar het gewone leven. Misschien , zegt zij, zijn de verschillen groot, maar de overeenkomsten zijn nog veel groter.

² J.J.Meuzelaar, *Der Leib des Messias*, Kampen 1979, p,55 noot 7

³ https://www.npostart.nl/de-tranen-van-tito/BV_101406654

Waarom noem ik dit? Omdat we zo midden in de actualiteit van het thema vijandschap zitten. De brug die eeuwenlang mensen met elkaar verbond is opgeblazen. Het kruis is tot wapen van nationale Kroatische en Servische identiteit geworden in plaats van een teken van verzoening tussen groepen en volkeren die vijand van elkaar zijn. De halve maan is het strijdbare symbool van de Bosnische moslims.

B. Vijandschap en liefde voor de vijand ten tijde van Jezus en Paulus

Ik maak een grote stap van deze actualiteit naar de tijd van Jezus en Paulus om daarna weer terug te keren naar de actualiteit van vandaag. In de tijd van Jezus waren er identieke vijandschappen als die in voormalig Joegoslavië.

1. Op politiek niveau : De heftige vijandschap tussen Joden en Romeinen, uitgevochten in de oorlog tussen 66 en 70, eindigend in de vernietiging van Jeruzalem, inclusief de tempel in het jaar 70.
2. Op religieus niveau : De vijandschap tussen God met de naam JHWH en de goden. De vijandschap van de zijde van de Helleense en Romeinse cultuur met hun goden en de minachting voor de goden van de barbaren. Een superieure minachting die desondanks kon leiden tot een vorm van verdraagzaamheid voor die onbekende goden en hun aanbidders, zolang zij maar niet in opstand komen tegen het imperium. .
3. Op economisch niveau : de vijandschap tussen the haves en the have-nots, tussen de heren en de slaven.
4. Op cultureel niveau: de tegenstelling tussen de beschaafde Helleense en Romeinse cultuur en de zgn. barbaren. Anderzijds de tegenstelling tussen 'de besnedenen' en de onbesnedenen'.

Jezus en Paulus kennen die vijandschappen en tegenstellingen en spreken zich daarover uit. Als het om liefde voor de vijand (volgens David Flusser het unieke in de verkondiging van Jezus⁴) gaat staan ze in een traditie:

Exodus 23 : 4, 5 Naardense vertaling

⁴ David Flusser, *Tussen oorsprong en schisma*, Hilversum 1984, p. 77,78.

4

Stel, je stuit op
de os van je vijand,
of zijn ezel,- verdwaald:
keer om, laat die naar hem terugkeren!

5

Stel, je ziet
de ezel van iemand die jou haat
neerliggen onder zijn last,-
weerhoud je ervan het aan hem
over te laten:
afladen en overladen zul je, samen met hem!

Spreuken 25 : 21,22

De Naardense vertaling vertaalt:

*Als je hater hongert,
21 geef hem je brood te eten,-
als hij dorst heeft
geef hem je water te drinken;*

*want zo stapel jij vurige kolen
22 op zijn hoofd,-
en de Ene zal het je vergelden.*

Deze tekst uit Spreuken komen we ook tegen in Romeinen 12 :17-21

Naardense vertaling:

- Geeft aan niemand kwaad terug*
17 voor kwaad,
hebt goede dingen voor
jegens het aanschijn van alle mensen.
Als het mogelijk is,
18 wanneer het van u afhangt:
houdt met alle mensen vrede,
niet uzelf wrekend, beminden;
nee, geeft plaats aan Gods toorn;
19 want er staat geschreven
'aan mij komt wraak toe,
ik zal teruggeven', zegt de Heer (Deut. 32,35).
Nee, 'als je vijand honger lijdt,
spijzig hem;
20 als hij dorst heeft, geef hem te drinken;
want dat doende
zul je vurige kolen stapelen op zijn hoofd'
(Spr. 25,21-22) .
21 Word niet overwonnen door het kwade,
nee, overwin het kwade door het goed

'De Romeinenbrief is het rond het jaar 57 geschreven tijdens het keizerschap van Keizer Nero (54-68).

In de verkondiging van Jezus is de liefde tot de vijand een belangrijke opdracht in de Bergrede zoals Matteüs die weergeeft. Daar lezen we in hoofdstuk 5:38-48 in de Naardense Vertaling:

38 Ge hebt gehoord dat is uitgesproken:
een oog voor een oog
en een tand voor een tand (Ex. 21,24)!-

39 maar ik zeg u:
biedt aan de boosdoener geen weerstand!-
nee, wie jou slaat op je rechterwang,
keer hem ook de andere toe;

40 en aan wie met jou naar de oordelaar wil
en je onderkleed wil nemen,
laat hem ook de mantel;

41 en wie jou zal dwingen
tot één mijl,
ga er twee met hem;

42 en aan wie jou iets vraagt: geef het
en wil iemand van jou lenen:
keer je niet af!

43 Ge hebt gehoord dat is gesproken:
liefhebben zul je je naaste (Lev. 19,18)
en haten zul je je vijand!-

44 maar ik zeg u:
hebt uw vijanden lief
en bidt voor wie u vervolgen!-

45 opdat ge zonen-en-dochters wordt
van uw Vader in de hemelen,
omdat hij zijn zon laat opgaan
over bozen en goeden,
en regent over
rechtvaardigen en onrechtvaardigen,

46 want als ge liefhebt
wie ú liefhebben,
wat is het loon dat ge hebt?-
doen ook de tollenaars
niet hetzelfde?-

47 en als ge alleen uw broeders
hartelijk groet,
wat voor overvloedigs doet ge?-
doen ook die uit de volkeren
niet hetzelfde?-

48 weest gij dus volmaakt (Deut. 18,13),
zoals uw hemelse Vader volmaakt is!

C. Opheffen van de vijandschap: Efeze 2:11-22

Ik kom nu bij een tekst waaraan ik meer aandacht wil besteden, omdat ik in deze tekst een geloofsbelijdenis van de jonge gemeente lees, nl. Efeze 2:11-22. Vrij algemeen wordt aangenomen dat deze brief niet van Paulus is, maar wel degelijk uit zijn school komt). De dateringen lopen uiteen tussen 62 en het jaar 100). Ds. Kleis Kroon schrijft over dit gedeelte:

“Al is het een omstreden vraag of deze brief nog van Paulus zelf of van een leerling afkomstig is, het werkt verhelderend om met het ‘testament’ van hem te beginnen en allereerst deze fascinerende perikoop te horen, omdat hier zijn gevoelens in hun meest gerijpte vorm tot uitdrukking zijn gebracht en het duidelijkst tot uiting komt wat het conflict was, waaraan hij het diepste leed en waarin volgens hem verzoening noodzakelijk voltrokken moest worden: het conflict tussen joden en romeinen en tussen Israël en de volkeren!. Dat bemantelde hij evenmin als de profeten het deden; integendeel bracht hij het openlijk ter sprake en aan de dag. Het was een conflict dat op een bloedige botsing dreigde uit te lopen en ook uitgelopen is. In 66 brak oorlog tussen joden en niet-joden uit, die (voorlopig) eindigde met de val van Jeruzalem in 70. Dáárom zijn in deze brief zijn bewogen en geladen woorden over de bloedige executie op Golgotha (die in zichzelf een gerechtelijke moord was) waarin en waardoor ‘de beiden in één lichaam’ ‘tot één nieuwe mens’ verzoend werden (met elkaar en dáárin met God!) geen tijdloze ‘‘objectieve’ stellingen. Die woorden spreken van een als Gods openbaring doorleefd gebeuren in de geschiedenis van Israël en de volken! “⁵

Ook hier gebruik ik de Naardense vertaling:

11 Daarom, weest indachtig
dat ééns gij, de heidenvolkeren,
die om hun vlees
‘voorhuid’ werden genoemd (dat moet toch als ‘lul’ geklonken hebben, ACG)
door wat zich ‘besnijdenis’ noemde,
een ingreep van mensenhanden in het vlees!,

12 dat ge toentertijd
zonder Christus zijt geweest,
verstoken van het burgerschap van Israël
en vreemd aan de verbondsbeloften,
zonder hoop en zonder God in de wereld.

⁵ K.H. Kroon in Bekirbénœ Jg. 20/2 februari 1978, p.3

13 Maar nu zijt gij die ééns ver weg zijt geweest
door Christus Jezus 'nabij' geworden (Jes. 57,19),
door het bloed van de Gezalfde.

14 Want hij is onze vrede,
die de beide delen één gemaakt heeft
en de tussenmuur die scheiding maakte,
de vijandschap, heeft weggebroken
met inzet van zijn vlees,

15 door de Wet, vol geboden
in de vorm van menselijke verordeningen,
buiten werking te stellen,
om de twee met inzet van zichzelf
te herscheppen tot één nieuwe mens,
zo vrede stichtend,

16 en om die beide in één lichaam te verzoenen
met God,
door middel van het kruis,
zo de vijandschap dodend
met inzet van zichzelf.

17 Bij zijn komst heeft hij u verkondigd:
'vrede voor wie ver weg zijn en
vrede voor wie nabij zijn' (Jes. 57,19),

18 want door hem hebben wij beiden
in één Geest toegang tot de Vader.

19 Dus zijt ge dan geen
'vreemdelingen en bijwoners' meer,
nee, ge zijt medeburgers van de heiligen
en huisgenoten van God,

20 gebouwd op het fundament
van de apostelen en profeten,
terwijl Christus Jezus zelf de hoeksteen is

21 op wie heel dat
welsaamgevoegde gebouw uitgroeit
tot een heilige tempel, in de Heer,

*22 in wie ook gij mee-opgebouwd wordt
tot behuizing van God, in de Geest.*

D: Maatschappelijke context van Efezebrief

Efeze is ten tijd van Paulus de belangrijkste haven en handelsstad in Klein-Azië. Het is de hoofdstad van de Romeinse provincie Asia. Het is ook een centrum van godsdiensten. In de zesde eeuw voor Christus werd hier de grootste tempel ter wereld gebouwd voor de godin van de jacht Artemis (550 voor Christus). 200 jaar later brandt deze tempel af, maar wordt weer opgebouwd. Naast de Artemiscultus werd er ook goddelijke eer bewezen aan Rome en aan de keizers. Aan het einde van de eerste eeuw wordt er voor keizer Domitianus (81-96) een tempel gebouwd. In deze stad zijn de eerste sporen van keizerverering te vinden. Al op een inscriptie staat over dictator Julius Caesar (100-44 v.Chr) geschreven:

*‘God, neergedaald van Mars en Venus,
die in menselijke gestalte verscheen en
de algemene Redder van mensenlevens is.’⁶*

Efeze is een stad met enkele honderdduizenden inwoners. Er woonden veel joden. Er was een grote populatie van slaven (gemiddeld op elke burger 10 slaven). Dat betekent ook dat er binnen Efeze grote tegenstellingen waren op politiek, religieus, economisch en cultureel gebied. Aan de gemeente in Efeze schrijft Paulus of iemand uit zijn kring de brief. We lezen in het boek Handelingen (19-21) over Paulus' ervaringen in Efeze. Hij ontmoette er enkele leerlingen van Johannes de Doper, gedoopt door Johannes. Hij doopt hen in de Naam van Jezus. Paulus bezoekt de synagoge en vertelt over het Koninkrijk van God. Maar sommigen maakten volgens Lukas 'De Weg' 'belachelijk. Hij verlegt zijn leeractiviteiten naar de school van Tyrannus. Daar verkondigt hij het evangelie aan zowel Joden als Grieken, twee jaar lang. Dat leidt tot een boekverbranding. Er wordt voor 50.000 zilverstukken aan heidense boeken opgestookt. Paulus is niet alleen een gevaar voor de heersende godsdienstige praktijken in Efeze, maar ook een gevaar voor de toeristen industrie. Demetrius de zilversmid ziet zijn handel in Artemistempeltjes inzakken en mobiliseert de zilver- werkers tegen Paulus. Zijn toehoorders juichen: Groot is de Artemis der Efeziërs. Paulus wil zich in

⁶ J. van Goudoever, *De keizer en het Joodse volk*, in de reeks 'Zoals er gezegd is over 'De macht van de keizer', Bussum 1969, p.25

de menigte begeven. Dat wordt hem sterk afgeraden. De stadssecretaris brengt de menigte tot bedaren en wijst hen op het vigerende Romeinse Recht. Na dit oproer vertrekt Paulus naar Macedonië.

E: Over welke scheidsmuur gaat het ?

Een belangrijk woord in de brief is het woord 'scheidsmuur' (mesotoichon). Over welke scheidsmuur gaat het ? Schneider schrijft in Kittel⁷ dat dit woord alleen op deze plaats in de bijbel voorkomt. De betekenis is niet helemaal duidelijk: de muur van verdeling/de scheidsmuur, het hek tussen God en mensen. Door zijn incarnatie en dood deed Christus de wet van de geboden weg en verwijderde de vijandschap tussen God en mensen. Om in deze passage een verwijzing te zien van de verwijdering van de antithese tussen Griek en Jood, met een herinnering/verwijzing naar de barrières van de tempel, de wetten van de Tora als een bescherming tegen de heidenen, of de barricades van het getto is nauwelijks overtuigend of zelfs mogelijk in het licht van vers 16/17 aldus Schneider. Hij onderbouwt dat in zijn wel heel summiere artikel niet verder. In zijn commentaar op de brief aan de Efeziërs met als titel 'The broken Wall' ⁸noemt ook Marcus Barth 4 mogelijke betekenissen:

1. De scheidsmuur tussen Joden en heidenen in de tempel.
2. De muur kan ook slaan op het gordijn in de tempel wat het heilige gedeelte van het allerheiligste scheidt.
3. Het kan slaan op de muur van geboden en inzettingen
4. Tenslotte kan de muur ook slaan op de dominerende machten die het leven van mensen onmogelijk maken. Barth verwijst naar Efeze 1:21:

Moge hij verlichten de ogen van uw hart,
zodat ge zult weten

1:18 welke de hoop is waartoe hij roept,
wat de rijkdom is van de heerlijkheid
van zijn erfdeel onder de heiligen

en wat de allesovertreffende
grootheid is van zijn macht
1:19 aan ons die geloven.
Met dezelfde werking

⁷ Carl Schneider, Mesotoichon, in Kittel, Theological Dictionary of the New Testament IV, Michigan 1975, p.625

⁸ M. Barth, *The Broken Wall. A study of the Epistle to the Ephesians* (London and Glasgow, 1959) p.34-37.

van de sterkte van zijn macht
 heeft hij gewerkt in de Gezalfde
 1:20 toen hij hem opwekte uit de doden
 en deed zetelen aan zijn rechterhand
 in de hemelse regionen,
 hoog boven alle overheid, gezag, macht
 en heerschappij,
 1:21 en alle naam die wordt genoemd
 niet alleen in deze eeuw
 maar ook in de toekomstige.

Marcus Barth pleit er voor al deze betekenissen bij het lezen van Efeze 2 in gedachten te houden. Barth spreekt uitdrukkelijk ook over de scheiding tussen rassen en naties. Ook daar heeft de Christus de scheidsmuur neergehaald. Die tussenmuur bepaalt ook het spreken van 'wij' tegenover 'jullie'. Het gaat voortdurend over tegenstellingen. Wie zijn 'wij' en wie zijn jullie? 'Wij' is Israël en 'jullie' zijn de volkeren, de gojim. Over en weer wordt vol haat en vijandschap gesproken. Het is een leven in een situatie van apartheid. De wet als een muur komen we tegen in de Aristeasbrief (een Joods geschrift uit de tweede eeuw voor Christus, afkomstig uit Alexandrië). Daar lezen we in par. 139: 'Hij Mozes omgaf ons (de Israëlieten) met een ondoordringbare barrière en ijzeren muren opdat wij niet met geen van de volkeren ook maar enig contact zouden hebben, zuiver van lichaam en ziel, vrij van dwaas geloof. (..) par. 142. 'Opdat wij niet door gemeenschap met anderen ons zouden bevleken en door de omgang met slechte mensen verdorven zouden worden, omgaf hij ons van alle kanten met reinheidswetten m.b.t. spijzen, drank, aanraking enz.' Gnika spreekt in zijn commentaar op de Efezebrief ⁹over een door de wet begrensde apartheid. Dat was de reden van het wantrouwen van de volkeren tegenover de Joden en omgekeerd reden tot skepsis van de Joden tegenover de heidenen. Hun bijzondere aparte plaats riep vijandschap op. Strack Billerbeck¹⁰ noemt in zijn commentaar bij Matteus 5:43: ⁴³Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: "Je moet je naaste liefhebben en je vijand haten" veel plaatsen in de Talmud waar voorgeschreven staat minachting te hebben voor de

⁹ J.Gnika, *Der Epheserbrief*, Freiburg im Breisgau 2002, p.140.

¹⁰ ¹⁰ H.L. Strack/ P.Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament, Erläutert aus Talmud und Midrasch, Band 1, Das Evangelium nach Matthäus*, p.359 e.v.

volkeren en de afvalligen. Ook veel plaatsen waarin de oneindige liefde van God voor zijn volk Israël beschreven wordt en zijn minachting voor de overige volkeren. Ik word niet vrolijk van het lezen van al die citaten. Wie in bezit is van Strack moet die citaten maar eens nalezen. Dat er sprake is van openlijke vijandschap is manifest.

Dus als kijken naar de tussenmuur dan gaat het over een politieke, een economische, een culturele en een religieuze tussenmuur.

Klein excurs:

Een heel interessante benadering vond ik in een artikel van Jan Bonsen en Kobie Hensing met als Titel: Pax Christi een politiek begrip in de brief van Paulus aan de Efeziërs. Ik kan het boek niet meer vinden. Ik vermoed dat het stond in een feestbundel voor bisschop Ernst. Zelfs googelen leidde niet tot een antwoord op mijn vraag. De schrijvers lezen de tekst als een tekst binnen de context van de Romeinse samenleving. De fundamenteën van Het Romeinse Rijk zijn het Romeinse burgerschap en het Romeinse recht. Tegenstellingen tussen Joden en de volkeren. Voor de Jood zijn de Griek en de Romein heidenen, voor de Griek en de Romein is de Jood een barbaar. Zo grenst de hellenistische en de Romeinse wereld zich af tegen de 'anderen' niet-heidenen. De Grieken en de Romeinen zien zichzelf als de beschaafden en de volkeren als de onbeschaafden. De schrijvers constateren 4 tegenstellingen :

1. **Tussen en Joden-Gojim** : Tegenstelling die in oorsprong ligt tussen de joodse nomadenstammen en de onbesnedenen, de in stadsstaten georganiseerde Filistijnen. De volkeren als de dominante heersers met paarden en wagens en de door hen verachte nomadische joodse stammen.

De Grieken hanteren door hun tegenstelling met de barbaren een bewustzijn van superioriteit, Als stadsbewoners kijken ze neer op de plattelanders, de Joden kijken niet neer vanuit superioriteit op de gojim, maar meer voelen ze zich door hen vernederd (daar valt vast nog meer over te zeggen (ik citeer hier Bonsen).

De eenheid van Israël met de volkeren binnen de messiaanse beweging betekent dan het verdwijnen van superioriteit. Binnen de gemeente, die bestaat uit Hellenen, burgers, slaven, vrijen, vrouwen, joden enz. geldt de Helleense superioriteit niet.

2. Tussen burgers en vreemdelingen.

Wie in het Romeinse Rijk burgerrecht heeft, is geprivilegieerd. In Efeze leven ook veel mensen die zich door het Romeinse recht gediscrimineerd voelen, waaronder vrouwen, kinderen slaven en vreemden. Die vreemden zijn ook binnen het burgerschap van Israël vreemden, maar niet langer binnen het burgerschap van de belofte waarvan Jezus Christus de hoeksteen is. Binnen de messiaanse gemeenschap geldt niet het Romeinse burgerrecht waarin de superioriteit van de burger geldt, maar het messiaanse burgerschap waarin de vernederde wordt opgericht. De tegenstellingen tussen mannen/vrouwen, mannen/vrouwen, vaders/kinderen,/slaven/vrijen worden weggehaald. (zie ook Galaten 3:27,28) .

Een aparte noot is het gebruiken van het woord 'atheoi', godlozen.

De Efeziërs zijn zeer religieus. Ze noemden de leden van de messiaanse gemeente a-theoi. Nu ze lid zijn van de messiaanse gemeente onttrekken ze zich aan de superioriteit van de Romeinse en Griekse goden. Hun God is vanaf nu een tegengod tegen de Romeinse goden en keizers. In de messiaanse gemeente is hoop voor 'atheoi' en hopelozen.

3. Tussen veraf en nabij

Die woorden duiden een centrum aan. Eerst was Rome het centrum, vanaf nu de gemeente van Christus bestaande uit Joden en mensen uit volkeren. Helaas, aldus de schrijvers is deze gemeente al snel uitgegroeid tot een nieuwe godsdienst waarin het Romeinse burgerschap model staat voor het christelijk burgerschap, waarin de keizer model staat voor God als de Heer en Rome model staat voor het nieuwe Jeruzalem. Zodoende werd een christelijke superioriteit geschapen naar het model van de Romeinse suprematie. Dat kon alleen gebeuren door de politieke tegenstellingen waar binnen de messiaanse beweging opereert te ontkennen. De messiaanse beweging geeft de toegetrokken Efeziërs geen nieuw, nog meer superieur superioriteitsbewustzijn, maar een bewustzijn van door andere vernederde eigenwaarde.

Binnen de messiaanse beweging maakt de Pax Romana plaats voor de Pax Christi. Hier verenigen de slachtoffers van de Pax Romana zich, de verworpenen, de slachtoffers van de overheid. Ik moet hier grote stappen zetten. Pax Christi is de vereniging van deze slachtoffers, de vereniging in zijn bloed, De verzoening is hier de verzoening tussen de

vijanden: de onderlinge herkenning in het bloed. Ik vind dat een hele spannende lezing. Pax Christi als de wereldwijde politieke eenheid van de slachtoffers van die imperia die wereldwijd zoveel bloed vergieten en zoveel slachtoffers maken. Hoe actueel.

F: Helmut Gollwitzer over Efeze 2: 11-21

Ik wil als het om de Efezetekst gaat -om dit geloofslied, deze hymne- nog een stem laten horen, die van Helmut Gollwitzer In 1967 hield hij op de 13^e Kirchentag in Hannover een indrukwekkende bijbelstudie over Efeze 2: 11 e.v.¹¹ Hij zegt daar met zoveel woorden: *'Niet uit Joden en heidenen komen de christenen, maar Israël en de naties -tot nu toe scherp van elkaar gescheiden- worden door Christus in zijn lichaam en leven bijeengebracht.'* Daarom spreekt de apostel de lezers niet aan met 'Gij die vroeger heidenen zijt geweest' (zoals in sommige vertalingen staat) maar met : "Gij die tot de naties behoort en onbesnedenen genoemd wordt door de zogenaamde besnijdenis die werk van mensenhanden aan het vlees is, denk er aan hoe het er eens met u heeft voorgestaan.' Gollwitzer spreekt over de muren in zijn tijd, die van de apartheid in Zuid Afrika. Ook de muur tussen West-Duitsland en de DDR. Er zijn talloze vijandige scheidingen. Maar, zegt Gollwitzer, het feit dat Jezus gesteld is 'boven alle overheid en macht en kracht en heerschappij' (Efeze 2:21) betekent iets heel praktisch en aards: Het is de proclamatie van een wereld zonder schotten. Natuurlijk zijn er nog overal schotten, maar wij weigeren deze schotten te erkennen. Ik las het 55 jaar geleden voor het eerst. Als ik het nu lees -sadder and wiser- ontroert het me opnieuw. Ik zou die hele exegese hier wel willen voorlezen, alle concretisering en die hij noemt. Het is zo'n krachtige tekst die ons midden in de wereld plaatst. Ook de muren en de inzetten van de kerk, moeten het in zijn tekst ontgelden.

Christus is onze vrede die de twee een heeft gemaakt. Christus heeft de vijandschap aan het kruis overwonnen. Hij heeft er zijn leven, zijn bloed voor gegeven. Met en door dat bloed heeft hij de vijanden tot bloedbroeders gemaakt. Paulus ziet de maaltijd van de Heer als de plek waar brood en wijn gedeeld worden door voormalige tegenstanders en vijanden. Dat is een revolutionaire praktijk. Het 'anti' is weg zegt

¹¹ U kunt het allemaal vinden in H. Gollwitzer/H. Zahrnt, *De vrede van God en de vrede van de wereld*, Baarn 1967.

Gollwitzer. Nu eten we samen! Gollwitzer werkt dit ook uit richting communisme. Hij hekelt het christelijk gelegitimeerde anticommunisme. Hij pleit er voor die muren poreus te maken, ze te doorboren, ze zo laag mogelijk te maken, zodat je er over heen kun stappen. Ik herinner me niet zoveel preken uit mijn studententijd, maar wel een preek van de Hilversumse predikant F.H. von Meyenfeldt. Sprekend over Paulus en het Romeinse rijk zegt hij dat in de ogen van Paulus christenen als houtwormen hun werk moeten doen in de zware eikenhouten kast die het Romeinse Rijk is. Steeds maar weer nieuwe gangetjes boren. Er komt een moment dat die kast instort. Dat beeld is me altijd bijgebleven. Toen ik theologie aan de VU studeerde schreef de missioloog professor Verkuyl zijn boek 'Breek de muren af' tegen het racisme en apartheidsdenken.¹² Het kwam uit in 1969. Ook daarin neemt deze Efezetekst een belangrijke plaats in. Bij hem studeerden verschillende zwarte en kleurlingen predikanten waaronder ds. Adonis en Alan Boesak. Ook Verkuyl citeert dit gedeelte uit de Efezebrief als basis voor zijn boek.

G: Van gemeenschap naar apartheid.

Ds. Buskes schreef in 1976 een mooie column in het blad Voorlopig met als titel 'kerkelijke apartheid'. Hij schrijft over een vraag aan de synode van de Ned. Ger. Kerk in Zuid-Afrika in 1829: Mogen blanke en niet-blanke leden van de kerk samen avondmaal vieren? Met algemene stemmen werd besloten dat dit vanzelfsprekend was. Apartheid was ontoelaatbaar, een onwrikbare stelregel, gegrond op het onfeilbare Woord van God: 'selfs die blote bespreking van die vraag is de christelijke godsdienst onwaardig.' Dertig jaar later was de situatie heel anders. Dat geleidelijke proces is heel nauwkeurig beschreven door ds. J.C. Adonis in zijn proefschrift met als titel 'Die afgebreekte skeidsmuur weer opgebou'.¹³ Hij promoveerde bij professor Verkuyl met als copromotor professor Wessels. In dit fascinerende wordt duidelijk hoe de VOC, de Verenigde Oostindische compagnie, het in de Kaap-provincie voor het zeggen heeft. De Gereformeerde kerk aan de Kaap (de NGK) was volledig ondergeschikt als dochter van de Nederlandse moederkerk aan de VOC. Adonis citeert een uitspraak van de Leidse Hoogleraar theologie Johannes Hoornbeeck (ook wel **Hoornbeeck**(1617-1666) schrijft :

"Dat God den Nederlanden het voorrecht om koloniën te stichten in verre gewesten niet enkel verleende ter vergroting van hun eigen rijkdom en weelde

¹² J. Verkuyl, Breek de muren af! Om gerechtigheid in de rassenverhoudingen, Baarn 1971.

¹³ Met als ondertitel 'Die verstengeling van die sendingsbeleid van die Nederduitse Gereformeerde kerk in Suid-Afrika met die praktijk en ideologie van die Apartheid in historiese perspektief' Amsterdam 1982.

*maar opdat zij aan de heidense volkeren de kennis van de ware God en hen zowel tot de ware godsdienst als tot beschaving en zedelijkheid zouden brengen.*¹⁴

Adonis schrijft dat Jan van Riebeeck (1619-1677) over de Khoikhoi (De **Khoikhoi** of **Khoi** (*Hottentotten*)) was een volk in Afrika dat woonde in het gebied van de huidige provincie West-Kaap) schrijft als [□] 'een stinkende natie'. De met Jan van Riebeeck meegereisde ziekentrouster Willem Wylant ziet geen onderscheid tussen de khoikhoi en het vee. Blank en christen is synoniem. Dat geldt ook voor zwart en heiden. De khoikhoi worden gezien als een ras met een lagere beschaving en een laag en vuil karakter. De Duitse missionaris Albert Nachtigal schrijft in zijn dagboek: 'Had hij (een nieuwe Deense zendeling) eerst de taal der inboorlingen geleerd, dan zou hij spoedig vernomen hebben, dat dezen het als een hoon beschouwen, hen de godsdienst te willen leren van mensen, die hun land en vrijheid hadden ontnomen en die zelf geenszins overeenkomstig het grote Boek leefden¹⁵.'

Waar in 1829 het bespreken van de vraag over de mogelijkheid van een apart blank avondmaal op bijbelse gronden werd afgekeurd, protesteren rond 1840 in het naar Johannes Calvijn genoemde stadje Calvinia blanke christenen tegen het gebruik van hun kerkgebouw door zwarte christenen. In 1845 verzoekt een aantal blanke kerkleden de kerkenraad om niet met zwarte gemeenteleden aan één tafel te hoeven zitten. De voorzitter van de kerkenraad antwoordt dat hun rassenvooroordelen in strijd zijn met de christelijke godsdienst. Hij herinnert hen aan het woord van Christus over de prediking van het Evangelie onder de volkeren , waar geen sprake meer is van Jood of Griek, slaaf of vrije, want we zijn allemaal één in Christus.' Uiteindelijk spreekt de synode in 1857 zich uit en zegt: 'De Synode beschouwt het wenselijk en schriftmatig, dat onze ledematen uit de Heidenen in onze bestaande gemeenten opgenomen en ingelijfd worden, overal waar zulks geschieden kan; maar waar deze maatregelen ten gevolge van de zwakheid van sommigen de bevordering van de zaak van Christus onder de Heidenen , in de weg zou staan, de gemeenten uit de Heidenen opgericht of nog op te richten hare Christelijke voorrechten in een afzonderlijk gebouw of gesticht genieten zal.'

Dit **compromis** heeft de deur heeft opengezet voor het ontwikkelen van een apartheidskerk binnen een apartheidsstaat. In zijn slotbeschouwing

¹⁴ Adonis, a.w, 30

¹⁵ Adonis, a.w., pa 33.

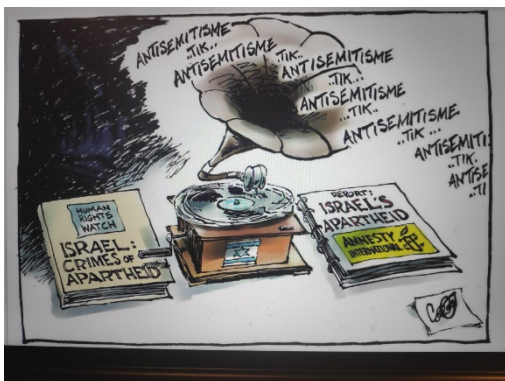
verwijst ds. Adonis naar het gelezen gedeelte Efeze 2: 11-22 als het antidotum tegen de apartheidsideologie. Wat heeft Christus met het woord 'scheidsmuur' bedoeld. Ook Adonis verwijst naar het commentaar van Markus Barth op de Efezebrief. Ik haal Adonis zo uitvoerig aan omdat in zijn proefschrift duidelijk wordt hoe een inhumane ideologie zich via gedoogbeleid van de kerk sterk heeft kunnen maken. Dit heeft geleid tot een kerk en een politiek systeem dat vijandig staat tegenover de zwarte bevolking die vanouds in het land gewoond heeft.

H: Israël een apartheidsstaat?

Waar vandaag het spreken van de kerken tegen apartheid een vanzelfsprekendheid is, was het dat in de zeventiger en tachtiger jaren bepaald niet. Dat lijkt op de situatie nu als het om Israël en apartheid gaat. Dit voert vanavond te ver. Toch een enkel punt. Op 12 januari 2021 lanceerde de Israëlische mensenrechtenorganisatie B'Tselem een rapport met als titel : **A regime of Jewish supremacy from the Jordan River to the Mediterranean Sea: This is apartheid.** Op 27 april 2021 lanceerde Human Right Watch een rapport met als titel :

<https://www.hrw.org/report/2021/04/27/threshold-crossed/israeli-authorities-and-crimes-apartheid-and-persecution>

Op 1 februari j.l publiceerde Amnesty International een lijvig rapport met als titel : <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/02/israels-apartheid-against-palestinians-a-cruel-system-of-domination-and-a-crime-against-humanity/>. Iedere keer is de officiële Israëlische en Amerikaanse reactie hetzelfde: Dit is antisemitisme. Jos Collignon publiceerde vorige week dinsdag in de VK een sterke cartoon:

Ik noem hier het ook op Efeze 2:11-22 gebaseerde geschrift van Ds. Henri Veldhuis, *De muur is afgebroken*.¹⁶

¹⁶H.Veldhuis, *De muur is afgebroken, Het Israëlisch-Palestijns conflict in het licht van christelijk geloof en internationaal recht*, 1972. Uitgave van Vrienden van Sabeel Nederland en Kairos Palestina Nederland.

I: Tot slot:

De behoefte aan een vijand zit diep. Als ik kijk naar de geschiedenis van het zgn. vrije westen met een sterke traditie van antisemitisme, racisme, kolonialisme, imperialisme, militarisme en anticomunisme zie ik op al deze items een sterke legitimerende betrokkenheid van kerk en theologie door de eeuwen heen. Dat stemt niet vrolijk. Het lichaam van Christus als de plek waar de vijandschap tussen Israël en de volkeren wordt opgeheven is in de loop der eeuwen tot een corpus christianum geworden. Als ik terugkijk op de tijd waarin ik predikant ben, de laatste 45 jaar, zie ik dat als het gaat om de zgn. christelijke politiek. Steeds maar weer legitimerend als het om het voeren van oorlogen gaat, steeds weer aan de kant van de anticomunisten. In de 'leeswijzer' heb ik dat uitgewerkt in een artikel over de nationale veiligheidsideologie in Midden- en Zuid-Amerika. Daar laat ik het nu bij. Mijn betrokkenheid bij de Romeroherdenkingen in Amsterdam en mijn contacten met vluchtelingen uit Midden- en Zuid-Amerika hebben me met de neus op de vreselijk feiten gedrukt. Ik zag bij het programma 'M' op 3 februari 2022 de mensen gruwen toen ze hoorden over de criminele martelcontainer in Wouwse plantage. Dat dergelijke martel- kamers tot de officiële uitrusting behoren van geheime diensten in Midden- en Zuid Amerika en op andere plekken waar gevangenen uit Guantonomo Bay en andere plekken naar toe worden gestuurd is een feit. De CIA was en is nauw betrokken was bij de trainingen in martelen.

Anti- is een belangrijke drijfveer als het om het creëren van veiligheid gaat. De Russische communist van toen bestaat niet meer, maar de angst voor de Rus is weer even groot, zo niet groter dan in de koudste dagen van de koude oorlog en de bewapeningsindustrie draait beter dan ooit¹⁷. Die industrie heeft een vijand nodig steeds weer een nieuwe vijand. Als die niet voorhanden is, moet er aan gewerkt worden, gebouwd aan een nieuw vijandsbeeld, ook in kerk en theologie. Wij kunnen niet zonder een vijand zijn. En er zijn genoeg 'vijandige zijden' te vinden. Alleen 'wij' hier in het westen kunnen ons niet voorstellen dat wij in de ogen van 'zij' daar in het oosten een vijand kunnen zijn. Hoe is het mogelijk? Wij zijn van goede wil, de anderen niet. Wij zijn uit op vrede, de anderen niet. Wij zijn toch -in het spoor van onze grote bondgenoot de VS, de kinderen van het licht, die strijden tegen de kinderen van de duisternis? Gaat het nu nog om theologie. Wat mij betreft zeker. Als de beelden van het licht van Christus dat bevrijdend schijnt in deze wereld wordt

¹⁷ Zie Sipri Yearbook 2021.

gekaapt door een imperium, gaat wat mij betreft dat licht uit. Dat is geen hoopvol slot. En toch: "Christus is onze vrede." Dat is geen strijdkreet, maar een belofte voor Israël en de volkeren, voor de hele wereld. Een belofte die ons christenen heel verlegen maakt.

Ik sluit af met een tekst van Huub Oosterhuis, 'Lied van Paulus':

Ik zag ze zitten aan één tafel: Joden
en Grieken, door elkaar, alsof dat kon.
Toen zag ik dat het kon, van nu af aan
geen argwaan, ijzig zwijgen, schamper lachen,
maar zingen, een nieuw lied, oude psalmen.
Ik, felle vrome, van mijn paard geworpen,
met open ogen blinde, zag een licht
dat ik nooit eerder zag, en werd een ander.

Ik zag wat vóór mij werd gezien door velen:
de God van onze vader Abraham,
de God van Izaäk, de God van Jakob,
die Israël het eerst heeft liefgehad,
is licht en levensbron voor alle volken,
wil alles zijn in allen. En ik dacht:
geen mens hoeft Jood te worden om in geest en
waarheid om te gaan met deze God.

Ik zag het mensenkind, een slaaf gekruisigd,
een zaad gestrooid, gestorven- Jezus zag ik
zo levend als de God van Israël.
Hij blies op de verbondstrompet, beklom
de scheidsmuur die de wereld splijt. Na zeven
stoten stortte zij in; rondom zijn voeten
grafstenen, puin. De adem van zijn mond
waaide ze weg, alsof het pluisjes waren.

Ik zag aan één tafel, mannen, vrouwen,
zacht, ongesluiert, zonder schele ogen,
knechten en heren, en geen eerste plaatsen.
En allen dronken uit één zelfde beker.
Ik zag, God zal het mij ten goede houden,
wat nog niet is: zijn geest die velen tot

één lichaam maakt, één mensheid nieuwgeboren,
messias-lichaam, aan de dood voorbij.¹⁸

J: Overige literatuur:

Ik ben gefascineerd door het werk van de Amerikaanse hoogleraar Richard Horsley. Hij geeft in zijn boeken een schat aan informatie over de eerste eeuw in Israël/Palestina en Romeinse Umwelt. Bijv. in R. Horsley(ed.), *Paul and Empire*, Harrisburg 1977.

Blijvend verzet, Teksten van K.H. Kroon, onder redactie van Harm Dane en Harry Witte, Elthetobrochure nr 67, Zeist 1982.

Een schat aan informatie geven de nummers van het blad Bekirbénoe, het maandbericht van de Kerkeraadscommissie 'Tenach en Evangelie' der Hervormde Gemeente Amsterdam. Daarin staan veel artikelen van ds. Kleijs Kroon.

Th.J.M. Naastepad, *Schouwspelers van God*, Amsterdam 1972 p.64-75.

¹⁸ Voor de tekst van Huub Oosterhuis en de melodie van dit lied van Antoine Oomen, zie H. Oosterhuis, *Verzameld Liedboek, Liturgische gezangen op teksten van Huub Oosterhuis*, Kampen 2004, p.484,485.